

УДК 811.161.3'37:008

КАНЦЭПТЫ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ ЖАНЧЫНЫ Ў БЕЛАРУСКІМ ПАРЭМІЙНІКУ

канд. філал. навук, дац. С.М. ЛЯСОВІЧ
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)
s.liasovich@psu.by

Прадстаўлена спроба мадэлявання структуры канцэпту «жанчына». На матэрыяле двухтомнага збору беларускіх прыказак і прымавак вылучаны і прааналізаваны такія субканцэпты, як «дзяўчына», «жонка», «гаспадыня», «маці», «старая баба». Вызначаны складнікі канцэпту, якія выразна прадстаўляюць яго семантычны аб'ём. Пададзены характарыстыкі паводле семантычных блокаў, якія вызначаюцца значнай колькасцю адзінак: замужжа, роля жанчыны ў хатняй гаспадарцы, узаемаадносіны з мужам, тыповыя якасці жанчын.

Ключавыя словы: канцэпт, складнікі канцэпту, прыказка, прымаўка, субканцэпты, парэмійнік.

Уводзіны. Канцэпт «жанчына», на наш погляд, адзін з важных канцэптаў, які адлюстроўвае гендарнае аблічча той ці іншай культуры. «Сам канцэпт «жанчына», – сцвярджае Т. Шуба-Зімяніна, – уяўляе сабой праекцыю стэрэатыпных уяўленняў пра жанчыну як носбіта сацыяльна прадпісаных якасцяў і ўласцівасцей, якія сфарміраваліся на падставе палавых, сямейных, грамадскіх, этычных, эстэтычных і іншых функцый» [1, с. 68]. Уяўленні пра канцэпт на ўзроўні традыцыйнай лінгвакультуры прадстаўляюць прыказкі, прымаўкі і фразеалагізмы. У першую чаргу нас цікавяць гэтыя крыніцы, бо яны ўтрымліваюць устойлівыя веды культурнай супольнасці. Спроба даследаваць канцэпт «жанчына» на такім моўным матэрыяле была зроблена Ю. Сямашкам [2, 3], але даследчык у якасці базы даследавання абмежаваўся толькі выданнямі «Слоўніка фразеалагізмаў беларускай мовы І. Лепешава і «Слоўніка беларускіх прыказак» І. Лепешава, М. Якалцэвіч. Для больш поўнай карціны мы пашырылі базу даследавання, звярнуўшыся да двухтомнага збору беларускіх прымавак і прыказак [4, 5].

Т. Шуба-Зімяніна даследавала канцэпт «жанчына» на матэрыяле тлумачальных слоўнікаў рускай, беларускай і польскай моў, вылучыўшы сярод важных такія параметры ацэнкі, як знешнія прыметы і ўласцівасці жанчыны як асобы.

Уяўленне пра спецыфіку канцэпту «жанчына» магчыма атрымаць праз аналіз яго складнікаў – слоў, якія маюць агульную сему «асоба жаночага полу». Такім чынам, задачай даследавання з'яўляецца выяўленне лексічных сродкаў (адзінак першаснай і другаснай намінацыі), якія вербалізуюць канцэпт «жанчына» ў акрэсленым матэрыяле даследавання, аналіз субканцэптаў.

Асноўная частка. У слоўніку сінонімаў беларускай мовы слова «жанчына» мае наступныя семантычна блізкія варыянты «жанчына; кабета, кабеціна, баба, цётка (разм.) / маладая замужня: маладзіца, маладуха, малодка / з інтэлігенцкіх, звычайна гарадскіх колаў: дама; мадам (уст.)» [6]. Цікавасць уяўляе і слова «дзяўчына», якое абазначае жанчыну маладога ўзросту «дзяўчына / што ўступае ў шлюб: нявеста; дзеўчына, дзеўка (разм.); панна, паненка (уст.)» [6]. Парэміі са згаданымі і іншымі найменнямі жаночага полу, былі разгледжаны намі для выяўлення характарыстык канцэпту «жанчына».

Н. Паскова пры даследаванні канцэпту «жанчына» на матэрыяле тэкстаў сярэднеанглійскага перыяду прапанавала ў якасці крытэрыю адбору лексем, што прадстаўляюць згаданы канцэпт, наяўнасць «канцэптуальных прымет «асоба» і «жаночы пол», вызначыўшы іх як ядзерныя. Таксама былі вылучаны 7 дадатковых прымет, «якія ўключаюцца ў значэнні тых ці іншых адзінак, але не з'яўляюцца абавязковымі: «узрост», «род дзейнасці», «становішча ў грамадстве», «роднасныя адносіны», «сямейны стан», «узаемаадносіны з асобамі мужчынскага полу», «характар/паводзіны»» [7, с. 348].

Субканцэпт «дзяўчына» прадстаўляюць лексемы, якія называюць жанчыну маладога ўзросту. Найбольш прадуктыўна ўжываюцца адзінкі «дзеўка», «дзяўчына» і «дачка». З прычыны таго, што словам «дзяўчына» называюць асобу, якая яшчэ не ўступіла ў шлюб і жыве з бацькамі, часта ў парэміях адбываецца карэляцыя з канцэптам «дачка» за кошт наяўнасці ў гэтых словах агульных сем. У беларускай культуры дачка прадстаўлена як дзіця праз якое сям'я мае цяжкасці, што звязана з будучым замужжам і праз гэта – з эканамічнымі цяжкасцямі для сям'і. Дачка менш жаданая за сыноў: *Каб столькі было доччак, як у хаце досачак, а сыноў – колькі ў хаце сучкоў. Як сын родзіцца, дык бацька строіцца, а як дочка, дык гарыць.*

Беларускія прыказкі адлюстроўваюць звычай даваць пасаг дачцэ, якая ўступае ў шлюб, прычым часцей за ўсё рэчамі з хатняй гаспадаркі, таму бацькі не вельмі рады з гэтай прычыны: *Калі сем дзевак – не нажыва, а жыва. Адала дачушку, а сама буду, як гаюшка: ні дзяружкі, ні падушкі. Адай дачку ды яшчэ піва бочку. Маеш дачку, май і гарэлачку ў глячку. Як дочкі падраслі, то і хату растраслі. Гадуў*

дочки, а сама хадзі без сарочки. Дочки вывелі матку з сарочки. На дачок матка батрачка, пакуль рукі сашчэпіць.

Дачка супрацьпастаўляецца сваёй сям'і ўжываннем у парэміях слоў з семай «чужы» – госьць, во-раг: Дзеўка ў бацькі ў гасцях. Дзеўка свайму дому вораг. Дзеўкі, што вербы – іх усюды перасаджваюць. Дзеўкі – чужая крупеня.

У парэміях існуюць прадпісанні наконт важнасці своечасова аддаць дачку замуж: *Калі дачка ў пары, не дзяржы ў двары. Жні піанічку прызеляненькую, аддавай дачку маладзенькую. Маліна не тое, што дзяўчына: чым болей спее, тым смачней бывае. Як 23, дык замуж пры, а як 25, дык дома сядзе. Дзявочы век як макаў цвет.*

Шэраг прыказак згадваюць і жаданне дзяўчыны пайсці замуж: *Шчабеча дзяўчына, шчабеча: відна, замуж хоча. Ні ткаць, ні прасці, а замуж хоць у пятніцу. Бабы каюцца, а дзеўкі замуж збіраюцца. Хаця асобныя парэміі сведчаць пра перавагі незамужняга становішча, а таксама пра неабходнасць роўнага шлюбу: *Лепш у дзеўках сядзецц, чым замужам марнецц. Шукае цар царыцы, а пастух пастушыцы. Некрасівы за красівага не сватаецца. Сава сакалу не пара.* Разам з тым існуе меркаванне, што незамужняя дзеўка мае дрэнны характар: *Няма злей асенняй мухі і дзеўкі-векавухі. Ці кот шалеецц, ці дзеўка старэецц. Старая дзеўка як дзіравы кажух, – адзін дух. Магчыма, таму* выйсці замуж было важна, часта ўсё роўна за каго: *Хоць за казла, абы замуж пайшла. Хоць за старца, абы не астацца. Хоць за пенюшка, калі няма жанішка. Выйсці хоць і за лапаць, абы не плакаць.**

Дзя абзначэння паняцця дзяўчына ў беларускіх парэміях выкарыстоўваецца лексема «дзеўка». Суфікс «-к-» можа разглядацца як прымета зніжанай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі, але ТСБМ падае лексему з паметай «разм.» у значэнні «Тое, што і дзяўчына» [8, с. 170], такім чынам, адмоўнай канатацыі слова не мае. Адлюстроўваюцца такія асаблівасці характару і паводзін дзяўчат, як *весеялоць, гаспадарліваць, розум, ўпартасць і хітрасць: Маладой дзеўцы ўсё смех. Дзеўкі ўпарты, як козы. Дзеўка – немка, гаварыць не ўмеецц, а ўсё разумеецц. Дзеўка толькі дзяцей не запасіць. Дзеўка – не конь, зброю не надзеш. Чэсць дзявочае ішчасце беражэ. Дзеўка – не зацірка, не астыне. Адна дзеўка сем хлопцаў нагрэе на ляду. Хітрая дзяўчына: як зывае, рот разывае. Жураўлі прыляцелі, дзеўкі ашалелі. Дзяўчаты растуць так сора, як лён.*

Але нельга не згадаць такую рысу, як легкадумнасць, праз якую дзеўка можа прыдбаць пазашлюбнае дзіця: *Неспадзеўкі дзіця ў дзеўкі. Тады дзеўка схамянулася, калі ў пузе страпянулася. І на том свеце дзеўкі водзяць дзеці. Мусіць, хлопцы пажартавалі, што дзеўцы стан сапсавалі. Калі дзяўчыне падвее, то і стан укараецце.* Прычым у паводзінах дзяўчыны народная мудрасць вінаваціць маці: *Матка вінавата, што дачка чаравата. Калі дачка абуніца, то матка ведзьма. Няма чаго дзіваваці, такая была і маці. І наадварот, годнасць маці можа быць гонарам дачкі: Дзеўка маткаю красна.*

Беларускія парэміі вызначаюць за ідэал беларускую прыгажуню з касой, прычым працавітую і строгу: *Дзеўка без касы не мае красы. Каса – дзявочая краса, малайцу заноза. У дзеўкі думкі ўсе ў касе. Дзеўка не бракоўна, як чорна, а бракоўна, як неправорна. Дзеўка прыгожа, ды прасці не можа. Хвалі дзень вечарам, а дзяўчыну замужам. Броўкі, як сярпоўкі, а ніўка няжатая стаіць. Не бяда, што чорна, абы была праворна. Як бачна, прыгажосць і працавітасць часам уступаюць у апазіцыю, перавага пры гэтым аддаецца працавітасці.*

Субканцэпт «жонка» апісвае наступную працяглую фазу ў жыцці жанчыны, што пачынаецца з заключэннем шлюбу. У слоўніку сінонімаў беларускай мовы слова «жонка» мае наступныя семантычна блізкія варыянтны **«жонка; баба, кабета, палавіна, старая, абранніца; прынцэса (перан., разм.); дружына (абл.)»** [6]. З пералічаных намінацый найбольш частотныя парэміі з найменнямі «жонка» і «баба». Змена статусу не радуе жанчыну: *Дзявочы век – карочы, замужам даўжэй век. Дзеўкай была – плакала, замуж выйшла – завыла. Нявеста плача, бо заўтра жонкай будзе. Замуж ідзе – песні пяе, выйшла – слёзы лье. Замуж выйдзеш – бабай будзеш, усе прытэвачкі забудзеш.* Хаця некаторыя парэміі нагадваюць пра тое, што плач нявесты меў больш рытуальнае значэнне: *Калі дзеўка ідзе к вянку і не плача, пэўна і замужам не паскача.*

Прыказкі адзначаюць пераўтварэнні, якія адбываюцца з дзяўчынай пасля замужжа: *Як дзеўкаю – арэ і косіць, як выйдзе замуж – ног не носіць. Пакуль дзеўка – падсяе, пойдзе замуж – не ўстае. Як дзеўка – казу пераскочыць, бабай стане – за курыцу спаткнецца. У дзеўках сем скул на баку – і то не ў знаку, а замуж выйдзе, адна сядзе – і тая вадзіць. Як дзеўка – на ўсю дзярэўню дзеўка, а як баба – на ўсю печ баба. Як я была ў баценька, то я была чубаценька; дасталася да свякрухі, то аб'елі чубок мухі. Пела, як бацькаў хлеб ела, а як мужыкоў, так і голас не такоў. Як была я дзевачкаю, ка мне хадзілі з гарэлачкаю; а як стала маладзіцаю, не сталі хадзіць і з вадзіцаю. У прыказках адлюстроўваецца беларускі звычай пасля замужжа насіць хустку: *Пайшла замуж, каб пакрыць голаў. Голаў завязаў, а жыткі не даў. Мянэцца знешні выгляд жанчыны, яе камплекцыя: Як дзеўка – на ўсю дзярэўню дзеўка, а як баба – на ўсю печ баба. Тагды дзеўка стала пышына, як замуж выйшла.* Відавочна, што змены адбываюцца не ў лепшы бок: жанчына становіцца няўвішнай, лянівай, заганнай, непрывабнай. Лексема «баба» пры гэтым не мае*

адмоўнай канатацыі. У ТСБМ слова з паметай «разм.» ужываецца ў тым ліку ў значэннях «Замужняя жанчына» і «жанчына наогул» [9, с. 318]: *Баба многа знае, толькі мала праўды кажа. Бабе й бабская чэсць. У бабы ўсё не так. У бабы ўсё не па-людску. У бабы душы няма. У бабы і сакрэт бабскі. Сорак лет – бабскі век. Не будзе баба дзеўкаю. Прыказкі згадваюць спецыфічныя здольнасці жанчыны і своеасаблівы спосаб кантактавання са светам, якія ацэнваюцца як па-за нормай.*

Найбольшая колькасць парэмій, якія рэпрэзентуюць канцэпт «жанчына», ілюструюць менавіта сямейнае становішча жанчыны і вербалізуюцца ў адзінцы «жонка». З моманту замужжа жанчына часта характарызуецца менавіта праз адносіны з мужам. Гэта натуральна, бо ў шэрагу парэмій засведчана адзінства мужа і жонкі: *Мужык ды баба – адна рада. Мужык і жонка найлепшай сполка. Мужык і жонка – адна кішонка.*

Пры выбары жонкі мужчына кіруецца пэўнымі крытэрыямі, прымаўкі пазначаюць важныя рысы жанчыны – працавітасць, цнатлівасць, гаспадарлівасць, небалбатлівасць: *Шукай жонку не на йгрышчы, а на ржышчы. Не выбірай дзеўку ў крагодзе, а шукай у агародзе. Не выбірай дзеўку, да касцёла ідучы, а выбірай дзеўку, лён тлучы. Жонку бяры далёка, кароўку купляй блізка. Ляпей таго злата Таццяніна цнота. Добра цнота дарожша ад срэбра і злата. Маўчу, дык пэўне замуж хачу. Мужык сваю жонку хваліць, што добра есці варыць. Красата – да вянца. Не шукай красаты, а шукай дабраты. З ліца не слячэш блінца. Каса – не розум. З гожаю пойдзеш – ліха знойдзеш. Не глядзі бела, абы б рабоча была. Жонку выбірай не вачамі, а вушамі. Шэраг парэмій пра тое, што ў свядомасці супрацьстаўляецца прыгажосць з розумам, працавітасцю і дабрынёй, прыгажосць нават з'яўляецца нагодай для дрэннага шлюбу: *Не хвалі жонку за цела, а хвалі за дзела. Прыгожая – любутка, працавітая – жонка. Ніколі віхляйка не будзець хазяйка. Наша гаспадынька да танцаў мае ногі, а ў яе па лавах вядуцца станогі.* Таму меркаванне пра тое, што «ў славянскай моўнай свядомасці прыгажосць усё яшчэ цесна звязана з маральнымі якасцямі аб'екта ацэнкі» [1, с. 70] беларуская лінгвакультура не пацвярджае, за адзінкавымі выключэннямі (*Чым дзеўка стражэй, тым яна прыгажэй і даражэй.*).*

Жанчына ў парэміях выступае як атрыбут статусу мужчыны: *Ні сена, ні аброку, ні бабы пры боку.* Сярод атрыбутаў, што характарызуюць мужчыну, у якога нічога няма, адзначаецца і баба. І наадварот, наяўнасць жонкі – умова камфорту, асабліва, калі жонка добрая: *Добра тут: мука ёсць і жонка замужам. Калі баба добра, то ўсё добра. Добрая жонка – вянец, а ліхая – канец. Там бог раюе, дзе жонка мужыка шануе. Добрая жонка цяпле за валёнкі. Жончына дабро, што ўзімку цяпло. Не піў бы, не еў бы, да на жонку глядзеў бы.*

Парэміі адлюстравалі асноўныя віды жаночай працы праз згадванне месцаў і рэчаў, з якімі яна працуе. Прычым у беларускіх прыказках сінанімічным да найменняў і «жанчына», і «жонка» выкарыстоўваецца лексема «баба», якая прадстаўляе аднайменны канцэпт: *Бабе там месца, дзе месяц цеста. Бабіна дарога – ад печы да парога. Баб тады людзьмі завуць, як у поле ідуць. Гаспадыня, твая рэч – глядзі ў печ. Знай, баба, сваё крывое верацянно. Дзе кросны, там бабам млосна. Без гаспадара гумно плача, без гаспадыні хата.* Адзначаецца роля жанчыны як захавальніцы гаспадарчага дабра, асобна можа быць вылучаны **субканцэпт «гаспадыня»**: *У добрай гаспадыні і певень нясецца. Не гаспадыня, што апоўдні ў печы паліць. Тады хазяйка дужа, як кораб служба. Якая Агатка, такая і хатка. Хата гаспадыню красна. Без гаспадынькі хата, што дзень без сонца. Хазяйка ўстанець, то ў яе сто работ. Гаспадыню пад печчу хаваюць, калі з голаду ўміраець. Гаспадынька твая рэч – глянь у печ. Берагі хазяйку ў людзях, яна цябе дома зберажэ. Добрая жонка дом зберажэ, а ліхая рукавом растрасе.* Прычым не толькі мужчына чакае ад жанчыны быць добрай гаспадыняй, але і жанчына патрабавальна ў гэтым плане ставіцца да сябе: *Сама сябе жнейка б'е, калі нячыста мне. За тое жонка на сябе злавала, што дрэнна лён памяла.*

У парэміях жонка выступае аб'ектам дзеянняў і маніпуляцый мужчыны, што выяўляецца і граматычна аб'ектнымі адносінамі: *Жонка – не лапаць, з нагі не скінеш. Жонку бяры не на год, а на век. Першую жонку Бог даў, другую – сам знайшоў, а трэцюю – чорт прынёс. Жонкі, стрэльбы і каня не пазычай нікому. Гадзіннік і жонку нікому не давярай. У мяне ўсё падзельнае, апрача ж жонкі.* Такія парэміі зніжаюць статус жанчыны, прыроўніваюць яе да маёмасці. Жонка не асабліва цэніцца мужам, яна можа быць заменена на другую: *Не плач за жонкай, будзе другая. Жонку ў яму, а сам на другую гляну. Бог за адну жонку, а я – цап за другую.* Разам з тым прыказкі ўтрымліваюць засцерагальныя прадпісанні адносна стасункаў з чужой жонкай: *Чужую жонку абодзі ў старонку, не будзеш біты. Чужая жонка мёдам мазана, а свая смалой. Не кладзіся каля чужэй жонкі, адаб'юць пячонкі.*

Шэраг парэмій усхваляюць жанчыну за яе здольнасці, падкрэсліваюць яе важную ролю ў гаспадарцы: *Дзе чорт найме, там бабу пашле. Абора цячэ – гаспадыня бліны пячэ, а калі гумно цячэ – гаспадар з хаты ўцячэ. Жонка держыць хату за тры вузлы, а мужык – за цацвёрты. Злодзей абкрадзе – сцены застаюцца, а жонка памрэ – усё з двара звядзе.* Але такая выключная асновавызначальная роля жанчыны выклікае недавер з боку мужчын: *Не вер жонцы дома, а кабыле ў дарозе.* Верагодна падазронасць звязана з тым, што для мужчыны жанчына – істота, якую ён не здольны зразумець. Жонка ўяўляецца

мужам яшчэ і як хітрая: *Перахітрыў бы жонку, ды сама з хітрай старонкі. Ты праз вароты, а жонка з-за плоту. Мужык за парог, а жонка за пірог. Баба хітрэй (хітрэйша ад) чорта.*

Негатыўная якасць жанчыны бачыцца ў яе балбатлівасці: *На бабскім языку кароста сядзіць. Шчабеча, як сарока на плоце. Сама, як свярчок, а горла з гарычок. Скажы бабе па сакрэту, а баба – усяму свету. Дай ёй волю, дык усё сяло перабрэша. Языкам меле, хвастом замятае. Ліхую жонку язык б'е. Не б'е жонку мужык, а б'е жончын язык. У жонкі язык доўгі, а ў мужыка розум добры.*

У парэміях згадваецца, што муж сварыцца з мэтай выпраўлення дрэнных якасцяў жонкі, у тым ліку сродкам выхавання з'яўляецца біццё: *Тагды муж з жонкай сварыцца, калі ў гарыку трасца варыцца. Добра сварка – у хаце напраўка. Дзе недастаткі, там жонкам сваркі. Нагатуе хазяйка, калі пгуляе нагайка. Пужка-жыгушка, аджыві жанушку. Бабу бі молатам, зробіш золатам. То дубцом, то лазінаю, каб была гаспадыняю.* Другая прычына біцця жанчын – іх балбатлівасць: *Жонка за маўчок, а муж кій у куток. Не бі жонкі мужык, а бі жончын язык. Бабу не мужык, а язык б'е.* Такія выслоўі, на думку У. Коваля, адлюстроўваюць «устойлівы гендарны стэрэатып, які заключаецца ў дамінуючай ролі мужчыны як істоты не толькі фізічна больш моцнай, і таму прыгнятальніка, але і больш «правільнай» менш грэшнай і таму абавязанай «настаўляць» (у тым ліку фізічна) першапачаткова «вінаватую» жанчыну(жонку)» [10, с. 196]

Прыказкі адзначаюць непатрабавальнасць жонкі ў адносінах да мужа: *Няхай сабе мужык як шкарпэтка, абы я была, як кветка. Хоць мужык мой з пастол, а я цягну яго за стол. Мужык хай будзе, як долата, абы ты за ім была, як золата. Сякі-такі, абы быў, абы хлеба зарабіў. Сякі-такі мужчына, абы дровы ды лучына.* Пры тым, што муж не заўсёды адпавядае ідэалу, у прымаўках адмаўляецца ўлада жонкі ў адносінах і справах, характарызуецца як заганныя: *Дай жонцы волю, то сам пойдзеш у няволю. Пазволь жонцы пагуляць – паверх галавы пойдзе. Хай таго вала воўк з'есць, што кароўка б'е. Дзе баба панам, там чорт камісарам. Дзе баба жондзіць, там хата блондзіць. Бабскі лад. Калі бабскі строй, то кепскі пакрой.*

З вобразам жонкі спрэчкі і праблемы звязаны апррыёры: *Хто бярэ сабе жонку, той набывае сварку і гора. Не меў Саўка клопату, дык жонку ўзяў. Жонка не жонка, а чорт у спадніцы. Калі жана – сатана, то яна і чорту падносі адарве. Як бачна, жонка параўноўваецца з нячыстай сілай – чортам, і нават яго пераўзыходзіць. Параўнанне бабы з нячыстай сілай часта згадваецца ў парэміях: Баба горша за чорта. Кожная баба – ведзьма. Баба як чорт: не атакцішся, не адмовішся. Баба з пекла родам. Чорт і баба – адна рада. Ці баба, ці д'ябал, то ўсё роўна, бо чорту шмат усяго трэба і бабе такжа.*

Калі ў прымаўках згадваюцца нейкія заганы жонкі, то выкарыстоўваецца прыём перабольшвання: *Дзе маці плача, там рэкі цякуць, дзе сястра плача, ручайкі бягуць, дзе жана плача, там расы няма. Сварлівая жонка горш, чым каню хамут. Як баба ругнецца, дык зямля на тры сажні гарыць. Баба – піла тупая, далявая.*

Дрэнныя паводзіны жонкі прыказкі апраўдваюць яе незадаволенасцю адсутнасцю дастатку ў хаце: *Калі ў гарыку не варыцца, тады і баба сварыцца, а калі ў гарыку кіпіць, тады і баба змаўчыць.*

Здароўе – адна з актуальных і важных для мужа характарыстык жонкі: *Любіць муж жану здаровую, а брат сястру багатую. Хоць жонка, як карова, абы здарова. Адзенне добра новае, а жонка здаровая.*

У беларускіх парэміях згадваецца чулінасць, характэрная для жанчын: *Калі на галаве шапка скача, то за ім жонка плача. У бабы вочы заўсёды на мокрым месцы. Заяц уцякаць, а баба плакаць заўсёды гатова.*

Субканцэпт «маці». Яшчэ адна важная роля жанчыны – быць маці. Маці характарызуецца як ідэал: *Пры сонейку цёпла, пры матцы добра. Маміна крыло і ў мароз цёплае. Нет лучшей дружкачкі, як родная матка. Жонка для савету, цешча для прывету, а маці радней ўсяго свету.* Сведчаннем таго, што маці выступае пэўным эталонам роднасці і блізкасці з'яўляюцца прыказкі, дзе маці выступае вобразам параўнання: *Свая хатка як родная матка. Кароўка – як другая маці. У сваёй хаце і качарга маці.* Выкарыстоўваецца прыём гіпербалы ў апісанні здольнасцяў маці: *Матчына малітва з дна мора дастане. Нічыя слёзы як матчыны: яны ўтопяць, яны ў бога і шчасця выпрасяць.* Пры гэтым згадваецца пра дзіцячую няўдзячнасць: *Як навучыўся, то і пра матку забыўся. Тагды мама дурная, калі сын занадта разумны. Нет маткі, так купіў бы, а ёсць матка, так прыбіў бы.* Тым не менш у прыказках маці паказана заклапочанай інтарэсамі свайго дзіцяці нягледзячы ні на што: *Як дзіця плача, маткі сэрца з жалю скача. Усякая матка хваліць сваё дзіцятка. Кожда матка сваіх дзяцей не абманець. Пакуль дзеці з пуху, матка з духу.*

Субканцэпт «старая баба». Для абазначэння старой жанчыны ў прыказках часцей выкарыстоўваецца лексема «баба» («бабка») з атрыбутам «старая» ці кантэкстам, які асацыятыўна адсылае да старога ўзросту. Старая жанчына прадстаўлена ў прыказках марудлівай (*Пакуль баба найдзе ключы, дык у дзеда не стане души.*), адчувальнай да холаду і дыскамфорту (*Старой бабе і на печы ўхаба. Старая баба і ў пятроўку на печкі мерзнець. Старой бабцы хороша і ў шапцы.*), кволай (*Стара баба ня-*

дужа, да работы нясужа.), сварлівай (Усе старухі – сварухі.), непрывабнай (На свежую кветку і пчолка ляціць, а на старую і чорт не глядзіць. Бабка – жабка.), але юрлівай (На старасці бабу юр бярэ.), аматаркай выпіць (Бабка на гэрэлку слабка.), здольнай здзівіць (На старасці лет здзівіла Аўдоля (Тэля) беды свет. Як волас сівец – баба шалее.). Прычым канатацыя такога здзіўлення адмоўная. Згадваюцца і станоўчыя рысы старой жанчыны: гэта апірышча дзеда, яна можа дапамагчы, паклапаціцца (Бяда дзеду без бабы: ядуць вошы да скабы. Бабка паходзіць, сям-тату пасобіць. Хто бабе не ўнук.)

Такія сямейныя стасусы жанчыны, як нявестка, залоўка, цешча, свякроў, мачаха маюць у традыцыйнай культуры адмоўную канатацыю. Мачаха часта згадваецца як супрацьпастаўленне маці, як асоба, што прыносіць гора: *Матка дзяцей пушыць, а мачаха сушыць. Хто мачаху мае, той гора знае. Родная матка б'ючы ранаў не наробиць, а мачаха гладзючы параніць.*

Свякроў згадваецца як нядобрая, прычым побач згадваецца нявестка, таму можна меркаваць, што такая характарыстыка абумоўлена ўзаемаадносінамі свякроў – нявестка: *Свякруха добра не бывае, усё ліхая ды ліхая. Свякроў – пся кроў. Як добра свякроў, то добра і нявестка. Свякроў любіць нявестку, як сабакі дзеда. Помніць свякруха свае маладыя гады і нявестыцы не верыць. Ці не дзіва, што нявестка стала свякрухаю. Прыказкі фіксуюць неласкавае стаўленне да нявесткі: Кукушка – ня птушка, нявестка – не дачушка. Няма грубішай дзяругі, як што на нявесткі. Хоць нявесткі няма, але андарак вісіць: як-ніяк няветскай смярдзіць. У той жа час у выслоўях зафіксаваны прычыны такіх адносін – жорсткасць, няўважлівасць, ляютнасць нявесткі: Нявестка порсткая, як сена жорсткае. Дзе нявесткі ў хаце тры, там няма вады ў вядры. Сем лет нявестка была, а не ведала, што сучка без хваста. Калі ў хаце завядзецца нявесціна лыжка, то не будзе старому ложка. Падобна да свекрыві прыказкі характарызуюць залоўку: А залоўка злая, як свякроўка ліхая. Залоўка – змяіная галоўка. Лепш дзевяць дзевяроў, чым адна залоўка.*

Цешча ў парэміях не прадстаўлена такой ліхой, як свякроў або залоўка, але яўна выказана, што працэс стасункаў з ёй непрыйемны: *Пранік бялізну палашча, а цешча языком хвошча. Рад бы я быў, каб бацька жыў, а цешча памярла. Быў у цешчы, рад уцешчы. Як зяць за парог, дык цешча за пірог.*

Што да ўдавы, то ў прыказках выказваецца шкадаванне да жанчыны ў такім статусе, згадваецца яе цяжкі жаночы лёс: *Удава – бедная галава. Ніхто не чуе, як удава кукуе. Жыццё ўдавінае – савінае. Удовушка-ўдава, гуллівая галава. Хто ўдаву мінае, той шчасця не мае. Вантроба не мяса, а ўдава не дзеўка.*

Шэраг прыказак характарызуюць адносінны да кумы, увага сканцэнтравана часцей не на якасцях жанчыны, а на стаўленні да яе: *Кума зьяла з вума. У кумы і вада смачней. Хто кумы не цалаваў, той і мёду не знаў. Ехаў дахаты, а трыпіў да кумы. Усё воцат не водка, а кума не жонка.* Такім чынам, кума паўстае прывабным і прыцягальным вобразам для мужчынскай паловы. Побач з кумой згадваецца кум, як яе неад'емная палова: *Як не кум, то да кумы не падладжвайся. То не кума, што з кумам не піла. Кума ад кума без вума. У прымаўках адзначаецца цікаўнасць кумы і аматарства паесці, юрлінасць: Каму да чаго, а куме да ўсяго. Кума-сваха, падбірай крохі, мачай у тук. Кума б гаварыла, ды замазана рыла. Сытай куме ўсё юр на ўме.* Вобраз кумы, такім чынам, прадстаўляе іпастась жанчыны, якая ў першую чаргу вядзе гультаватае жыццё, не занята гаспадаркай.

Заклучэнне. Як паказвае прааналізаваны матэрыял, у беларускім парэміяніку жанчына прадстаўлена шэрагам канцэптаў, з якіх значнай колькасцю парэміяў апісваюцца субканцэпты «дзяўчына» («дзеўка»), «жонка», «баба». Часцей за ўсё ў прымаўках прадстаўлены такія бакі жыцця замужняй жанчыны, як роля жанчыны ў хатняй гаспадарцы, узаемаадносінны з мужам, тыповыя для жанчын якасці. Найменні жанчыны, якія сустракаюцца ў парэміяніку – гэта часцей назвы жанчыны паводле роднасных і сваяцкіх адносін: маці, дачка, нявестка, свякоўка, залоўка, цешча, кума і інш.

Канцэпт «жонка» часта прадстаўлены парэміямі з лексемай «баба» ў складзе, бо гэта найменне, якое замацавана ў беларускай культуры са значэннем «замужняя жанчына». Беларускія парэміі паказваюць жанчыну наступным чынам: жонка – гэта важная частка сям'і, на ёй трымаецца ўся хатняя гаспадарка, але вядзе яе жонка пад пільным і жорсткім кіраўніцтвам мужа, самастойнасць ці першыństwo расцэньваецца негатыўна. Парэміі адлюстроўваюць часцей негатыўнае стаўленне да жанчын у параўнанні са статусам жанчыны ў дзявоцым узросце, жанчыне ўласцівы чулінасць, балбатлівасць, непатрабавальнасць, часам настойлівасць.

ЛІТАРАТУРА

1. Шуба-Зимянина, Т.П. Аксиологические особенности концепта «женщина» в русском, белорусском и польском языках / Т.П. Шуба-Зимянина // Национально-культурный компонент в тексте и языке. – Минск, 2009. – Ч. 2. – С. 68–70.
2. Сямашка, Ю.У. Рэпрэзентацыя канцэптаў «мужчына» і «жанчына» ў парэміях англійскай, рускай і беларускай моў / Ю.У. Сямашка // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета. Гуманитарные науки. – 2015. – Вып. 21. – С. 46–50.

3. Сямашка, Ю.У. Сацыяльныя характарыстыкі канцэпта «жанчына» ў фразеалагізмах англійскай, рускай і беларускай моў / Ю.У. Сямашка // Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета. Гуманитарные науки. – 2015. – Вып. 21. – С. 50–52.
4. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / рэд. А.С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 560 с.
5. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / рэд. А.С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2. – 616 с.
6. Клышка, М. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. / М.Клышка / 2-е выд., выпр. і дапоўн. – Менск : Выш. шк., 1993. <http://www.slounik.org/search?dict=sinonimyk&search=%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D1%87%D1%8B%D0%BD%D0%BD&x=0&y=0>. – Рэжым доступу: 31.08.2016.
7. Паскова, Н.А. Женщина / Н.А. Паскова // Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы) : у 5 т. – Мінск : Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977–1984. – Т.2. – 1978. – 768 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы) : у 5 т.. – Мінск : Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977–1984. – Т. 1. – 1977. – 608 с.
10. Коваль, В.И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В.И. Коваль. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2007. – 217 с.

Пасуніў 10.02.2017

THE CONCEPTS OF REPRESENTATION OF WOMEN IN THE BELARUSIAN PAROEMIAS

S. LIASOVICH

The article deals with structural modeling of the concept of “woman” based on the data from the two-volume collection of Belarusian proverbs and sayings. The subconcepts “a girl”, “a wife”, “a hostess”, “a mother”, “an old woman” have been identified and analyzed. The concept components which represent its semantic volume clearly have been determined. The characteristics have been given according to the semantic blocks defined by a significant number of units: marriage, a woman role in the household, relationships with a husband, typical qualities of women.

Keywords: *concept, concept components, proverb, sayings, subconcepts, book of paroemias.*